

Миломир Д. Ерић*

Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет, Ужице

СОФИСТИ И ИДЕЈА ОБРАЗОВАЊА

Апстракт: Пети век пре нове ере у старој Грчкој представља један од најзначајнијих периода европске културе. То је век у коме су први пут проблеми васпитања и образовања постали филозофски проблеми. Криза традиционалног начина живота и настанак демократије као новог облика политичког деловања довео је до преиспитивања дотадашњег начина образовања и стварања образовања које би одговорило потребама новог времена. Први пут се формира ново схватање *паидеје* која се више не односи на образовање деце, већ на целокупно обликовање Човека у складу са новим идеалом људске природе. Најзначајнију улогу у том процесу одиграли су софисти који су као учитељи политичке арете, с једне стране, подигли на до тада највиши ниво општу образованост грађана, а с друге стране, развили формално образовање са нарочитим нагласком на реторику, граматику, дијалектику и математику. У раду су анализирани и различите форме наставе коју су софисти изводили као и њихов утицај и значај за развој наставе у наредним вековима.

Кључне речи: *софисти, Протагора, паидеја, образовање, настава.*

I. Човек *здраворазумског става* према себи, свету и животу покушава да избегне *егзистенцијалну кризу* по сваку цену. Цена коју због тога плаћа често је заиста превисока. Покушај да се одрже *стабилност, нормалност, здравље, непроблематичност* живота плаћа се самим животом – пропуштеном приликом да се живот живи. То је тако јер живот који је унапред *дат*, који је *саморазумљив, предвидљив* и *укалупљен*, који није *проблематичан*, не живи се, он се преживљава. Егзистенцијална криза настаје оног тренутка када живот изгуби *саморазумљивост*, када рођење и смрт престану да буду *природни* догађаји, када *наши* разлози за живот престану да буду и *моји* разлози. Међутим, треба нагласити да егзистенцијална криза није никакво *психичко стање*, већ стање духа. Она није израз недостатка снаге, већ, напротив, кризу изазива изобилје снаге. Тако је са животом појединца, али тако је и са животом једног народа.

* eric@pfu.kg.ac.rs

„Мале” народе потресају политичке и историјске кризе. Међутим, код „великих” народа ове кризе прерастају у egzистенцијалне кризе – кризе смисла – које налазе разрешење и одговоре тамо где се оваква питања једино и могу поставити – у сфери духа. Изнад тако отворених и свесно продубљиваних понора настају велике културе. Можда се нећемо сложити да ли постоје и ко су „мали народи”, али око величине грчког народа и његовог значаја за европску културу нећемо се много спорити. Мало је тако дубоких и стваралачких одговора које је један народ дао на питања која доноси криза смисла, као што су то одговори Атињана у петом веку пре нове ере. У односу на ове одговоре и данас меримо и процењујемо вредност наших одговора и дубину нашег разумевања света и живота.

II. Старо, привилеговано, аристократско васпитање, о коме говоре велики песници Хомер, Хесиод и Пиндар, полази од идеје да се врлина преноси наслеђивањем које аристократска крв омогућава. образовање у ово време пре свега има за циљ стварање племства једног народа које постаје све продуховљеније. И на самом почетку тог пута обликује се слика узвишеног човека којој теже сви који припадају старохеленском племству. образовање се огледа у спољашњем понашању као и у унутрашњем држању и увек је производ свесног одгајања. Највиши витешки идеал мушкости – спој дворски отменог држања и ратничког јунаштва – јесте израз најчистијег садржаја васпитања концентрисаног у појму *арете*.

Хомер, као и Платон, појам *арете* употребљава у проширеном значењу које поред људских врлина обухвата и изврност богова, али и храброст и брзину, на пример, племенитих коња и паса. Моћ, снага и храброст претпоставке су владајућег положаја, па су владавина и *арете* тесно повезане. *Арете*, такође, обезбеђује друштвено прихватање и у том контексту добија значење „поштовање” и „част”. Прост човек не може поседовати *арете*, као што племенит човек који западне у ропство губи део своје врлине. Снага и здравље тела су *арете* тела, док су мудрост и разборитост *арете* духа. Управо то јединство обухвата појам *калос кагатос*, појам који изражава свест о племенитој синтези спољашњег и унутрашњег. Хомер указује на ову надличну вредносну димензију која обавезује племство на одређено држање, а норме и вредности које га воде и њиме управљају, произлазе из ширег разумевања живота. Оно што васпитање доноси у овом случају јесте буђење осећаја обавезе према идеалу који се успоставља. Прихватање да за њега важе мерила која не важе за друге, свест да из тога произилазе обавезе које он с достојанством носи, особине су које од тада припадају васпитаном човеку, независно од времена у коме живи. Зато ће појам *аристократија духа* имати дубок смисао вековима после Хомера, док ће грчко разумевање човека имати јединствен развитак и континуитет, задржавајући чврст облик какав је изградило у старој етици племства.

III. Овај расцеп између онога што човек јесте и онога што му васпитни идеал указује да би могао бити, отворио је простор за непрекидну борбу, *агон*,

грчког човека са самим собом и са читавим светом. А то је терен на којем се Грк најбоље осећа! Сав његов живот испуњен је сталним одмеравањем снага и надметањем са боговима, људима, народима, демонима, керберима, киклопима, минотаурима, сиренама, олујама и бурама, персонификованим или безличним силама овог и оног света. Он се надмеће на бојном пољу, на стадионима и хиподромима, на позоришним сценама, он води политичке борбе у скупштини, он се надмеће у филозофским расправама. Грци су и судску расправу називали *агон*, и за грчко осећање правде она је увек била борба легалним средствима између два противника.

Ако бисмо Грке и њихов свет посматрали Фројдовим очима, видели бисмо преображај који и дан-данас доживљавамо као велико чудо. О чему је реч? Не постоји велика култура, а грчка култура то јесте, која није успела да „склопи мир” са два нагона – агресивност и сексуалност – склона да један од другог позајмљују енергију, мотиве и разлоге.¹ Начин на који су Грци успели да трансформишу и сублимирају агресивност лежи у темељу многих достигнућа грчке културе, укључујући и образовање. Грчки појам *агон* (гр *ἀγών*), који најчешће преводимо као *борба* и *надметање*, има читав спектар појављивања и манифестација – од суровог убијања ради убијања, на пример, хелота у Спарти, до суптилних трансформација и сублимација које *агон* доживљава, пре свега у културном животу Атине. Можда је то разлог зашто говоримо само о Атини, а скоро да немамо шта да кажемо о Спарти када говоримо о грчкој култури. О сублимације *агона*, од сирове потребе за убијањем до *симболичког убијања* кроз победу на такмичењима, говори и обичај прекидања ратова и непријатељства за време Олимпијских игара. Симболичком убијању дата је предност у односу на истинско убијање.

Први који је указао на *агон* као *архе* читавог космоса био је Хераклит, који каже: „Рат је отац свих и краљ свему; он једне избаци на видело као богове, а друге као људе, једне учини робовима, друге слободнима” (фраг. 53), али „ваља знати да је рат општи [...] и да тако треба да буде” (фраг. 80) (Heraklit, 1981: 47). Хераклитова филозофија *физиса* и *космоса* није ништа друго, како каже Милош Ђурић, него „пречишћено повасиоњивање хеленског агонског нагона [...] који је био јак и пресудан одредник свих облика хеленског живота [...], а своју похвалу борби он је изрекао из срца целе Хеладе, јер је Хеленима агонски живот био друго дисање. Хелени су умиралли с вером да ће и у загробном животу гледати надметања и сами се надметати (Pind. Ol. II 61 ss, Plat. Apol. S. 41 A ss)” (Ђурић, 1976: 128–129).

Управо чињеница да су Грци у агонском животу видели покретачки извор стварања, а да су успели да рат, *полемос* (грч. *πόλεμος*), трансформишу у *полемску*, рат речима, да крвави сукоб замене костимираним иреалним суко-

¹ О проблему односу либидо и културе видети Фројдово дело *Нелагођност у култури* (Frojd, 1988).

бом прот-агон-иста на позоришној сцени, да пробадање непријатеља копљем замене изношењем јаких аргумената, довео је до тога да је симболички свет постао битнији од реалног. И зато је стари Грк у позоришту, скупштини, стадиону, филозофским расправама, култури уопште, могао да задовољи своје најдубље потребе.

IV. Пети век пре нове ере био је за Атину век изузетних успона након победе у персијским ратовима и за време Периклове владавине, али и век трагичних искустава за време и након пелопонеских ратова. Нестанак сигурности коју је давала традиција аристократских времена, настанак нове државе-града и масовно учешће демоса у животу државе, отворио је егзистенцијалну кризу, у чијем се центру нашао проблем образовања.

Развој полиса и настанак новог идеала грађанског живота створио је унутрашњи несклад са традиционалним, аристократским образовањем, а да није донео ново образовање које би могло да замени целовит и кохерентан систем вредности који је раније духовно образовање имало. Из ове унутрашње кризе Грци су изашли тако што су аристократску арете, која се наслеђивала, заменили новом арете која је била израз, не више племства, већ израз племена. Одатле је, између осталог, проистекао и потпуно потцењујући однос Хелена према свим другим народима. Та нова идентитетска целина наметала је нове обавезе појединцу, јер његово васпитање није могло бити засновано ни на чему другом осим на вредностима заједнице и државе.

Тако је Атина у петом веку пре нове ере постала средиште великог покрета пре-васпитања у коме се први пут проблем образовања и васпитања посматра као најважнији филозофски, али и практични проблем једног друштва. Из овог преиспитивања настаје европска мисао о култури као одговор на најдубље егзистенцијалне и политичке потребе једне заједнице. Први пут се верује да знање, као израз духовне снаге, може обликовати појединца тако да га саобрази идеалу људске природе који се већ почео формирати.

V. „Све мачке су мртве. Сократ је мртав, дакле Сократ је мачка”, закључује један Јонесков јунак у драми *Rhinocéros* (Ionesco, 1990: 554). Привидно исправан силогизам, али наравно, потпуно погрешан. Познаваоци прилика из времена јунака овог силогизма – Сократа, рекли би: прави софизам! Зашто су привиди истине и логичке ваљаности постали синоними за софисте? Да ли само зато што је Аристотел у свом *Органону*, у одељку о логичким грешкама, намерне логичке грешке назвао софизмима? Или због тога што су их управо Сократ, па затим и Платон, називали квазимудрацима, оптуживали их да неистину приказују као истину и обрнуто. Вероватно због свега тога помало, али мислимо да то ипак није потпуна истина о софистима.

Ко су заиста софисти? Зашто ово питање после две и по хиљаде година и толико написаних књига о њима није сувишно? Питање није сувишно јер ми о софистима заиста мало знамо. Фрагменти или појединачне мисли које су до

нас стигле преломљене су кроз пристрасну призму њихових противника (Koplston, 1988: 119–133). Морали смо да чекамо 19. век да бисмо од Хегела чули прву оцену која није у потпуности негативна. Ипак, доминантни суд који се временом усталио ослања се, пре свега, на оно што су о софистима рекли њихови савременици и филозофски противници Сократ, Платон и Аристотел.² Наравно, треба имати на уму да свако истраживање по историји филозофије ових времена подсећа на археолошки рад помоћу кога на основу неколико делића, на пример, неке амфоре, покушавамо да реконструирамо не само амфору, већ и начин живота и начин размишљања онога ко је амфору направио. Такав случај је и са фрагментима софистичке мисли (Dumont, 1969). Такође, истину говорећи, ми не знамо ништа ни о Сократу осим онога што су нам о њему рекли његови филозофски пријатељи, Платон пре свега. Како онда изрећи праведан суд о сукобу два погледа на свет ако су нам о једном погледу слику створили његови непријатељи, док су нам о другом слику пренели његови пријатељи? Наравно да ово питање нема коначно и у потпуности задовољавајуће решење. Међутим, угао из кога се најчешће говори о софистима, њиховим мисаоним дометима и деловању јесте, пре свега, њихов сукоб са Сократом. Ми ћемо ову апорију „решити” тако што се овом приликом на тај сукоб нећемо много освртати и покушаћемо да укажемо на оне важне стране софистичког деловања чији дубок траг можемо пратити све до данашњих расправа о васпитању и образовању.

Најпре, треба нагласити да је у петом веку пре нове ере, када најзначајнији софисти делују, политичко активирање демоса био најважнији покретач отварања питања о политичком васпитању и образовању вође који би свој ауторитет задобио не на основу права наследне аристократије, већ по праву које даје аристократија по духу. Софисти су својим деловањем први створили контекст у коме је захтев да се арете заснује на знању постао део опште сагласности. Циљ коме су софисти тежили био је да се обнови врлина владајућег слоја, да се створи народни вођа коме би образовање дало знање и на знању засновано право на владање (Romeyer-Dherbey, 2012: 74). Наравно да се све вештине и знања неопходна за владање не могу научити, али вештина која је посебно цењена код Грка још од најстаријих времена, и која се може научити, јесте вештина хитрог и уверљивог говора. У демократској држави која је неговала обичај јавних наступа говорнички дар био је неопходан и није случајно да класично доба политичара назива ретором. Два су разлога за то изједначавање – први, реторска вештина још увек није постала формална као у каснијим временима, већ претпоставља и садржину говора, и други, подразумевало се да садржај јавног говора може бити искључиво неко државно питање. Арете који софисти подучавају је, дакле, политичка арете која се, по њиховом мишљењу, у великој мери може научити.

² Преглед историје филозофије који Аристотел даје у *Метафизици* не укључује софисте (в. Аристотел, 1971).

Међутим, оно што је софисте, и поред свести о њиховој корисности и значају, довело на лош глас јесте подучавање за новац. Анимозитет Хелена према наплаћивању подуче лакше ћемо разумети ако га сместимо у политички и обичајни контекст тог времена. Софисти су сматрале да је политичку арете могуће подучавати и да је према томе такву подучу могуће и наплатити, док је већина Хелена свако зарађивање сматрала недостојним слободног човека, јер су се тиме бавили искључиво робови. Херодот истиче да су занатски рад највише презирали Спартанци, а најмање Коринћани. Изузетак је био посао лекара који је увек био на цени. Нарочито је било срамота продавати духовни рад или неке писати беседе за новац. „Хелени су мудрост, као и лепоту, сматрале за велику вредност живота, али ако се мудрост, каже Сократ, износи на пазар и нуди на продају, она постаје блудница, као и лепота која се продаје за новце (Хеп. Мет. I 6, 13; упрот. I Сунег. 13, 8)” (Ђурић, 1976: 178).

И тако, праћени завидним погледима због робе коју нуде и потцењивачким погледима због стила живота, софисти путују широм Хеладе. Без много интересовања за истраживања која су удаљена од живота, ослањају се, пре свега, на песничку васпитачку традицију – Хомера, Хесиода, Пиндара, Солона. Они су за софисте извор свих људских знања. И Платон, нешто касније, говори о Хомеру као учитељу целе Хеладе. Ослањајући се на васпитне домете поезије, софисти расправљају о њеној природи и сврси. Са ренесансном разноликошћу шарена мешавина ретора, логичара, филолога путује Хеладом, дочекивана са занимањем и радозналешћу у сваком полису. Како Јегер добро примећује: „Непрестано путујући, они заправо и нису нигде трајно припадали” (Jeger, 1991: 155). Носећи своја знања као робу од града до града, наилазећи и на подсмех и на интересовање, софисти представљају непоновљив културни феномен.³ Захваљујући њима, криза образовања која је изазвана нескладом између старог аристократског образовања и нових социјалних односа, нових промена у економском и пре свега политичком животу, у суштинским аспектима постала је још израженија. Као израз ове унутрашње кризе само образовање издвојило се као проблем (Morandi, 2000: 41). Напор да се тај проблем реши довео је до стварања *паудеје*, као теорије и идеје образовања.

Управо свесно уобличавање идеје образовања и проширивање циљане васпитачке делатности са васпитавања деце на Човека, довело је до тога да само значење појма образовање прерасте у *образованост*, обухватајући читав образовни духовни свет, оно што изражава латинска реч *култура*. Зато је

³ Потреба да се науче вештине које софисти подучавају није подразумевала и жељу да се постане софиста. Атински аристократа Каликле у Платоновом *Горгији* најодлучније одбацује бављење науком као животним позивом. Она је корисна у младалачком добу, када дечаци сазревају, али онај ко проведе живот у науци никада не постаје зрео човек. Зато је разумљиво што отмени млади Атињанин, слушајући одушевљено софисту, никада не пожели да постане један од његових ученика који га прате од града до града. Или како каже Јегер: „Нико није желео да му дете постане софист!” (Jeger, 1991: 165). И тада, као и данас, значај и углед нису ишли заједно.

разумљиво што су „Грци речју паидеја – на нашем језику, образовање, на латинском *cultura* – означавали сваку зrelu форму и сва духовна остварења, читав посед и садржај своје традиције од 4. века, када се појам паидеје коначно кристализовао. Посматрани с овог становишта, софисти стоје у самом срцу грчке историје. Они су творци оне свести о властитој култури, у којој је грчки дух досегао свој телос и схватио своју особену форму и циљ свог развоја. Далеко је важније то што су софисти помогли да се појам културе и свест о њој створе и наметну, него што тој култури нису успели да дају дефинитиван облик” (Jeger, 1991: 158). Формирање свести о образованости као одговору на изазове у време распада традиционалних облика живота, представља најважнији допринос софиста култури коју ми и данас баштинимо.

Софисти нису без разлога названи првим утемељивачима науке о васпитању. Путеви које су они трасирали још увек су, у значајној мери, путеви којима иде европско образовање. Свако скретање, скретање је у односу на њихове путоказе. Али „питање да ли је педагогија наука или вештина остало је отворено; своју теорију и вештину васпитавања сами софисти нису звали науком, него *техне*” (Jeger, 1991: 155). Сам Протагора своју вештину означава као политичку *техне* пошто је предмет подучавања политичка *арете*. Становиште да је васпитање *техне* а не наука јесте израз тенденције да се читав живот издели на посебна подручја о којима је могуће стећи специјализована и конкретна знања. У том контексту многобројни аутори тог времена пишу списе из математике, медицине, гимнастике, теорије музике, сценске уметности, реторике.

Развијајући свест о образованости, софисти у исто време продубљују и разумевање самог образовног процеса. Наравно, то је подразумевало и захтевало увид у природу онога који је учесник образовног процеса, који је предмет свесног васпитачког утицаја у формирању његовог карактера – човека. Један од ретких појмова који су софисти преузели из медицинске науке ослоњене на знања јонских физичара о природним процесима, јесте управо учење о појму човекове природе.⁴ Човекову природу софисти схватају као јединство душе и тела, али пре свега мисле на његову унутрашњу, духовну природу. Јегер с правом истиче да „идеју човекове природе, каква је тада први пут формулисана, не требе узимати као нешто што се разуме само по себи; она је била велико и фундаментално откриће грчког ума. Права теорија образовања могла је бити формулисана тек захваљујући њој” (Jeger, 1991: 159).

У Платоновом *Протагори*, у миту о настанку човека и културе, Платон приписује Протагори схватање по коме се човеков развој одвијао у две етапе.

⁴ Формулације се разликују, али је закључак свуда исти: природа (*physis*) је основ од којег мора поћи свако васпитање. Процес васпитања подразумева учење (*mathesis*), односно подучавање (*didaskalia*) и вежбу (*askesis*), која оно што је научно претвара у човекову дубљу природу.

Наравно, митско *пре* и *после* треба схватити условно, јер овде се не ради о историјском времену. Кључни догађај мита јесте тренутак када богови одређују два Титана, Епиметеја и Прометеја,⁵ да смртним бићима доделе одговарајуће способности неопходне за живот. Епиметеј је дао свим живим бићима потребне способности за преживљавање, једино човек оста го и бос, без оружја и незаштићен. Видевши то, Прометеј украде Хефесту и Атини ватру и техничка знања везана за њу, али политичка мудрост остаде код Зевса (Platon, 1968: 320d–323c). Међутим, све то било је недовољно, јер су страдали и од звери и у међусобним ратовима, па је Зевс, да не би потпуно пропали, послао Хермију са даром *стида и правде* да би људи на њима могли да изграде основу за пријатељства. За разлику од техничких вештина, ове дарове, како каже Зевс, треба дати свима јер заједнички живот без њих не би био могућ. Божји закон треба да гласи: „Ко не може да има стида и правде, нека га убију као несрећу града” (Platon, 1968: 322d). Дакле, схватање да поред ових техничких вештина постоји и један виши ниво разумевања принципа на којима почива живот појединца и државе лежи у основи вере софиста у образовање. Управо о тој политичкој техне Протагора мисли да се може подучавати. Према томе, истинско образовање је знање о духовној вези која повезује читаву људску заједницу. Стављајући овако схваћено образовање на средишње место у људском животу, Протагора је васпитање дефинисао у хуманистичком духу. Оно је изнад *техничког, инструменталног* или *функционалног* образовања које савремене концепције образовања неоправдано глорификују. Поготову ако имамо на уму да је ово фундаментално и јасно раздвајање техничких вештина и знања од истинског образовања постало основ сваког будућег хуманизма након софиста.

Грци су од почетка дубоко свесни многобројних антиномија када је у питању образовање. Чињеница да је образовање у ранијим временима било повезано са великим друштвеним раслојавањима указује на сумњу у саму могућност образовања широких народних маса. Платон, на пример, никада није делио уверења о демократији као најбољем уређењу, нити је веровао у могућност просветитељског образовања маса. То је нарочито дошло до изражаја након осуде Сократа од стране демократске Атине. У *Седмом писму* Платон износи веома скептичне ставове о могућностима образовања маса. Академија је била окренута ограниченом кругу који је представљао аристократију духа. Између тих многобројних разлога за сумњу у могућност образовања и једне, назовимо је метафизичке *воље за усавршавањем*, лежи простор који су софисти испунили доносећи једну оптимистичку веру у образовање.

Код софиста налазимо два у корену различита начина васпитања духа: преношење енциклопедијских знања и формално образовање различитих области духа. Међутим, оба ова вида наставе обједињена су у заједничком

⁵ Епиметеј је Прометејев брат о коме говори Хесиод у *Теогонији*, а чије име значи „накнадна памет”, онај који размишља после чина па се каје, а Прометеј, „памет која унапред види”, онај је који је промишљен (в. Deretić, 2012: 82).

појму образовања. И оба ова вида наставе добијају потврду све до наших дана. Наравно, софисти се у мањој или већој мери разликују по питању схватања ових односа (Romilly, 1988). Ми ћемо акценат ставити на Протагору и његово разумевање образовања, васпитања, али и самог човека.

Протагора заступа једну врсту образовања у вишем смислу, које се ослања на јединство душевних снага. Протагора човека посматра као члана заједнице који је у најважнијим формама људског постојања социјално условљен, кога васпитање доводи у чврсту везу са вредностима које у заједници важе и који захваљујући образовању постаје део целине коју чини људска арете. Као моћи које образују дух и обликују душу Протагора издваја граматику, реторику и дијалектику, а поред њих посебно наглашава поезију и музику.

Протагора указује да је живот човека од рођења изложен многобројним васпитним утицајима. Отац, мајка, дадиља, педагог такмиче се у подучавању детета шта је добро, шта је зло, шта је лепо, шта је ружно. Као што то каже Платонов *Протагора*, претњама и ударцима исправљају га као што се исправља савијена грана. Затим, у школи, дете се учи реду и правилима, читању, писању и свирању на китари. У каснијим годинама учили су напамет стихове добрих песника. То је начин да велики узор и моралне норме увек буду с њим као путокази за исправно делање. Разборитост (*sophrosyne*) се стиче кроз наставу музике. Затим, дела лирских песника, у форми музичких композиција, обликују дечје душе кроз ритам и хармонију. Тако успостављена хармонија душе откривала се и кроз говор и у свим поступцима образованог човека. Боравак у гимнастичким школама оснажио би тело које би постало истински ослонац човеку у свим животним ситуацијама. Протагора наводи и чињеницу да богате породице омогућавају својој деци дуготрајније и потпуније образовање него што је то случај са сиромашнијим породицама, показујући да су свесни значаја образовања.

О новом појму образовања говори и чињеница да Протагора сматра да се образовање не завршава изласком из школе. По његовом мишљењу право образовање тек тада почиње, јер кључни васпитачи политичке арете су државни закони. Ступајући у делатни живот, упознајући законе и угледајући се на праве примере, човек постаје истински грађанин.

Живот у складу са законом Протагора упоређује са начином на који деца уче да пишу до задате линије. Закони су граничне линије у животу које се не смеју прекорачити и смисао казне је враћање онога ко је прешао дозвољену границу на задату линију и застрашивање потенцијалних криваца. Овакво схватање казне разликује се од традиционалног хеленског схватања казне као одмазде, и темељи се на претпоставци да је човека могуће васпитати у складу са грађанском врлином на којој се заснива држава и да је човек способан за доброту. За Протагору човек са несрећним или злим предиспозицијама представља изузетак. Ако неко није саобразан врлини, кажњава се док се не поправи. У случају да је непоправљив, једна од најтежих казни је протеривање из

државе, која је истовремено израз свеукупне васпитне моћи једне заједнице. Софисти сматрају да се васпитна улога закона огледа у тој регулативној функцији. Начин на који Атињани доживљавају законе најбоље одсликава сцена у Платоновом *Критону* у којој се Сократу, у тренуцима искушења, указују закони као живи ликови који га подсећају на све вредности за које је живео.

Оно што је кључно јесте да су софисти своје подучавање заснивали на формалним дисциплинама које су сами створили. О њима, пре појаве софиста, нема помена. Граматика, реторика и дијалектика израз су новог разумевања људског духа, разумевања које полази од облика језика, говора и мишљења и које по први пут почиње да открива структуру духа и да бива свесно скривених закона који ову структуру одређују. Софисти дела о реторици и граматички нису писали за објављивање већ за потребе наставе, тако да је највећи део ових списа изгубљен или је до нас дошао преко бројних преписа. Реторика је, заједно са граматиком и дијалектиком, постала темељна дисциплина европског формалног образовања и кроз цео средњи век била ослонац развоју система седам слободних вештина.

Међутим, „увођење наставе математике представљало је за сва времена фундаменталан чин” (Jeger, 1991: 164). Увид у значај математике у настави приписује се софисту Хипији, мада су се проблемима математике у настави бавили и Антифонт, а касније и Брисон. Немамо података о томе на који начин су софисти подучавали математику.⁶ Оно што је сигурно јесте да су се морали носити са сталним примедбама да је математика, за разлику од реторике, бескорисна за практични живот. Чињеница да се нису обазирали на такве примедбе говори да су тај сегмент наставе сматрали изузетно важним. У приговору да се математичко знање не може практично применити они нису видели чврст доказ против његове васпитне вредности. Често се, међутим, без довољно доказа софистичка настава математике повезује са Исократом, учеником софистичке реторике, који је навео да прихвата наставу математике јер је она одлично средство формалног школовања разума.

На крају, можемо рећи да код софиста сигурно нећемо наћи Аристотелову метафизичку дубину у промишљању човека и света или Платонове увиде о месту образовања у држави. Нарочито млађе генерације софиста дале су мноштво повода да софистику повезујемо са привидом мудрости, знања и образованости, а нарочито са привидом истинољубивости о чему и „силогизам” са почетка текста говори. Међутим, Јегер с правом истиче „генијалност њиховог формалног васпитања” (Jeger, 1991: 170) и то ће сигурно остати трајан и оригиналан допринос најзначајнијих софиста, Протагоре пре свега, нашем разумевању идеје образовања.

⁶ У питагорејској школи математика је била предмет филозофских и научних истраживања већ читав век. Платон је математици давао изузетно место у истраживањима која су се спроводила у Академији. Изучавање математике код Платона био је увод у најсложенија истраживања идеја.

Литература

- Aristotel (1971). *Metafizika*. Beograd: Kultura.
- Deretić, I. (2012). Mit o poreklu i nastanku čoveka u dijalogu Protagora. *Theoria*, 4, 77–90.
- Dumont, J-P. (1969). *Les Sophistes. Fragments et témoignages*. Paris: PUF.
- Ђурић, М. (1976). *Istorija helenske etike*. Beograd: BIGZ.
- Ionesco, E. (1990). *Théâtre complet*. Paris: Gallimard.
- Jeger, V. (1991). *Paideia*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Koplston, F. (1988). *Istorija filozofije. Grčka i Rim*. Beograd: BIGZ.
- Morandi, F. (2000). *Philosophie de l'education*. Paris: Nathan.
- Platon (1968). *Protagora, Gorgija*. Beograd: Kultura.
- Platon (1975). *Protagora, Sofist*. Zagreb: Naprijed.
- Romeyer-Dherbey, G. (2012). *Les Sophistes*. Paris: PUF.
- Romilly, J. De (1988). *Les grands Sophistes dans l'Athènes de Périclès*. Paris, de Fallois.
- Frojd, S. (1988). *Nelagodnost u kulturi*. Beograd: Reč i misao.
- Heraklit (1981). *Fragmenti*. Beograd: Grafos.

Milomir D. Erić

University of Kragujevac, Faculty of Education, Užice

SOPHISTS AND THE IDEA OF EDUCATION

Summary

In this paper, the author analyses the new concept of education and upbringing, which emerged at the time of the first philosophical reflections on the place, role and importance of education for a community. The fifth century B.C. represents one of the most significant periods in the advancement of European culture, when problems of education and upbringing were first raised to the level of philosophical analysis. The crisis of the old traditional way of life and the emergence of democracy as the new form of political action created the need for re-examining the previous forms of education and designing a new one which would meet the needs of the new age. Moreover, a new understanding of *paideia* emerged. It was no longer the term signifying the education of children but was used for the whole shaping of Man in accordance with the new ideal of human nature. During that process, Sophists played the most significant role. As teachers of political *arete*, they simultaneously raised the general education of citizens to an unprecedented level and developed formal education with a particular emphasis on rhetoric, grammar, dialectics and mathematics. This paper also explores different forms of teaching that the Sophists employed as well as their influence and relevance in the development of teaching in the following centuries.

Keywords: *Sophists, Protagoras, paideia, education, teaching.*